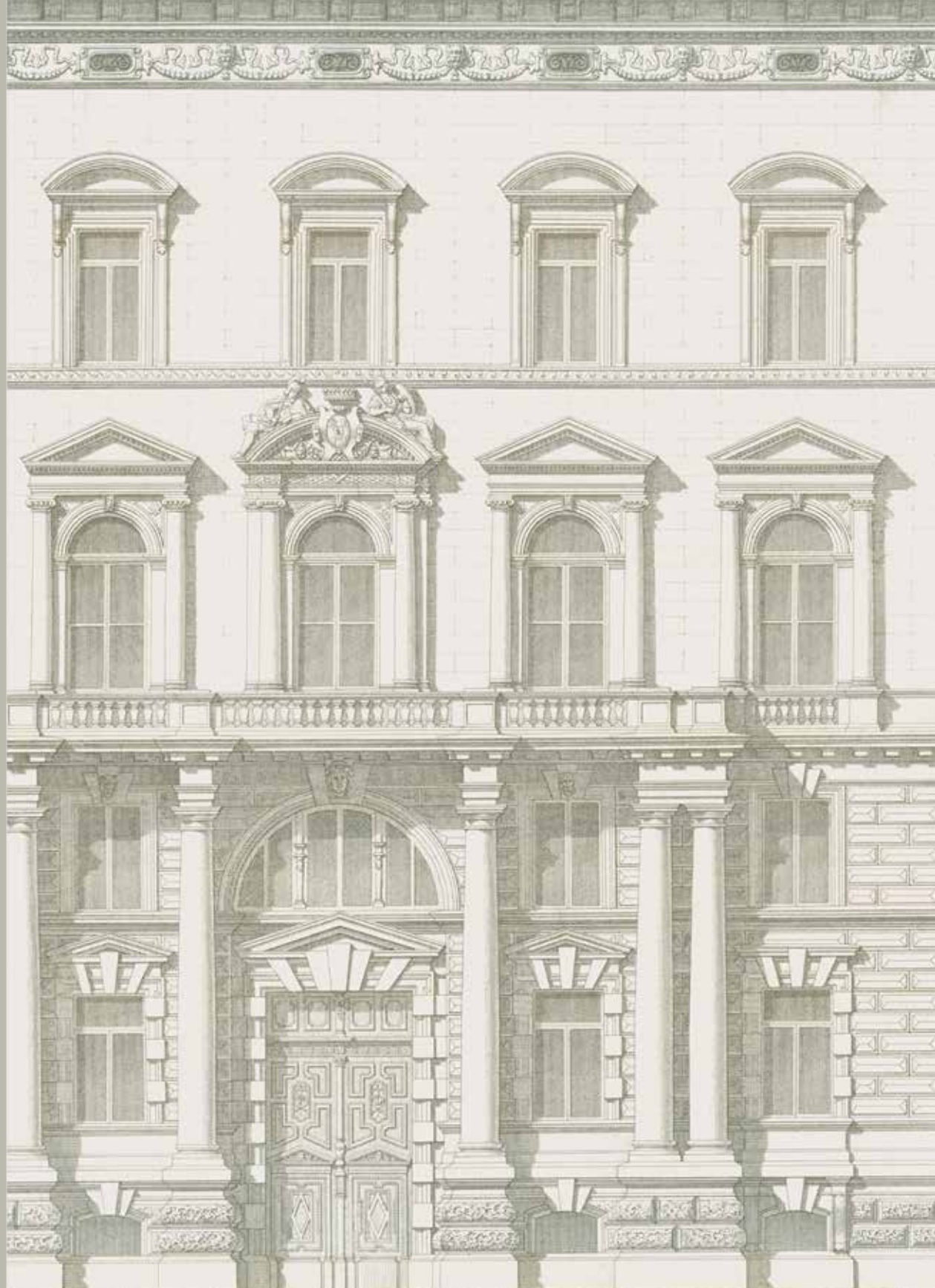

Ivan Josipović – Anastazija Magaš Mesić

Odjel za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru

Uprava za međunarodnu suradnju i fondove Europske unije,
Ministarstvo kulture RH

Predromanički plutej iz Kali na otoku Ugljanu

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 10. 9. 2013. – Prihvaćen 29. 9. 2013.

UDK: 73.033.4(497.5 Kali)

Sažetak

Prilikom obnove kasnosrednjovjekovne crkve sv. Pelegrina iznad mjesta Kali na otoku Ugljanu tijekom 2007. i 2008. godine pronađen je ranosrednjovjekovni kameni plutej koji je bio upotrijebljen kao menza njezina oltara. Način klesanja pluteja upućuje na zaključak da je riječ o djelu predromaničke klesarske produkcije koja je nazvana Majstorom koljanskog pluteja, a čije je djelovanje zasad uočeno tek na nekoliko lokaliteta unutar teritorija ranosrednjovjekovne hrvatske

kneževine. Uzimajući u obzir da djelovanje navedenog majstora do sada nije utvrđeno na području nekadašnje Bizantske Dalmacije i da zasad nisu ustanovljeni nikakvi tragovi neke ranije faze crkve sv. Pelegrina, te na temelju više objavljenih arhivskih podataka iz posljednje četvrtine 14. stoljeća, autori iznose pretpostavku o izvornom podrijetlu pluteja, razlozima i okolnostima njegova dospijanja u navedenu crkvu te o njegovoj mogućoj izvornoj funkciji.

Ključne riječi: Kali, otok Ugljan, crkva sv. Pelegrina, predromanički plutej, Majstor koljanskog pluteja, Tršci (Galovac), zadarska plemićka porodica Zadulin

Na otoku Ugljanu nalazi se više srednjovjekovnih sakralnih građevina koje su izgradili bogati veleposjednici, pripadnici uglednih zadarskih plemićkih porodica.¹ Jedna od takvih građevina je i crkva sv. Pelegrina, podignuta na vrhu istoimenoga brda iznad mjesta Kali (sl. 1.). Po svojim stilskim karakteristikama, dimenzijama i funkciji može se povezati sa sličnim građevinama na otoku Ugljanu, prvenstveno s crkvom sv. Jeronima u uvali Kostanj kod mjesta Kukljica te s crkvom sv. Petra na krajnjem sjeverozapadnom rtu otoka Ugljana, sačuvanom nažalost samo u tlocrtu.² Crkva je pravokutnog tlocrta, dimenzija 4,85x3,70 metara, s polukružnom apsidom (duboka 1,60 m) na jugoistočnoj strani. Zidana je priklesanim lokalnim kamenom sлагanim u pravilne redove. Polukulota apside izrazito je strma s vanjske strane i pokrivena gusto sлагanim lomljenim kamenim pločama. Građevina ima samo dva otvora: ulazna vrata, od kojih je sačuvan izvorni prag sa žlijebom za vratnice, i uski prozor u osi apside sa završetkom u obliku šiljastog luka. Unutrašnjost crkve bila je djelomično ukrašena zidnim oslicima na vapnenoj žbuci, uglavnom s prikazima posvetnih križeva od kojih su se sačuvali samo mjestimični ostaci. Pod građevine prekriven je novovjekovnim podom od opeke, a u apsidi se nalazi jednostavni oltar sastavljen od menze i postolja.³ Nažalost, izvorno krovništvo nije sačuvano jer je u potpunosti

uklonjeno tijekom zahvata obnove u drugoj polovici 20. stoljeća, kada je izvedena betonska krovna konstrukcija i demontirana kamena preslica za jedno zvono.

Tijekom 2007. i 2008. godine, na inicijativu općine Kali, crkva je obnovljena,⁴ a istražni radovi izvedeni tom prigodom iznijeli su na vidjelo vrijedne nalaze i potvrdili da je kasnosrednjovjekovna osnova građevine sačuvana. Naime, unatoč manjoj novovjekovnoj obnovi (zvonik na preslicu, pod od opeke),⁵ crkva ima obilježja skromne sakralne arhitekture 14. stoljeća jer je, ponajprije u tlocrtnom rješenju i načinu zidanja, još uvijek vidljiv dominantan utjecaj romanike, dok je novi gotički stil bio uveden samo u detaljima, poput, primjerice, karakterističnog prozora sa šiljastim lukom na apsidi.⁶ Navedena opažanja u potpunosti potvrđuju i dosad objavljeni arhivski izvori. Tako je zadarski povjesničar Carlo Federico Bianchi u drugom svesku svoje knjige *Zara cristiana* napisao da je 12. ožujka 1407. godine zadarski plemić Šimun Bartulov de Cipriano (*de Ciprianis*) u svojoj oporuci donirao crkvu,⁷ a taj podatak prenio je i Ivo Petricioli.⁸ Nakon toga, Emil Hilje je objavio i prijepis navedene oporuke, ali je kao ispravan datum njezina izdavanja naveo 15. ožujka 1408. godine, istaknuvši ujedno iz njezina sadržaja činjenicu da je Šimun Bartulov de Cipriano ostavio znatna sredstva za posvetu crkve i za izbor kapelana koji će upravljati njezinim

1 Crkva sv. Peregrina iznad Kali nakon obnove (foto: I. Josipović)
St Peregrine's church above Kali after the reconstruction

2 Dio nadvratnika ulaznih vrata crkve s uklesanim križem i ostacima posvetnog natpisa (foto: A. Magaš Mesić)
Segment of the architrave above the entrance door to the church, with a carved cross and the remnants of a votive inscription

posjedima te u crkvi održavati misu svakih petnaest dana.⁹ Isti je autor naveo da je crkva sv. Pelegrina prvi put spomenuta u oporuci zadarskog plemića Jakova Grgurova Zadulina od 15. siječnja 1383. godine, kojom je imenovani oporučitelj, između ostaloga, ostavio i stotinu libara za njezinu gradnju.¹⁰ Iz svega navedenog, Hilje u svom recentnom radu, pisanom u koautorstvu sa Sofijom Sorić, zaključuje da je Jakov Zadulin svojom ostavštinom novčano pomogao već započetu gradnju crkve kao privatne porodične zadužbine jer je navedeni iznos bio premalen da bi bio dovoljan za realizaciju čitave gradnje, te drži da se donator na taj čin vjerojatno odlučio zbog rodbinskih veza s porodicom Cipriano.¹¹

Tijekom identificiranja i restauriranja dijelova preslice pronađen je i ulomak koji je zacijelo pripadao nadvratniku ulaznih vrata crkve,¹² a na njemu su se sačuvali uklesani križ i ostaci posvetnoga natpisa (sl. 2.). Nažalost, navedeni natpis gotovo je u potpunosti nečitljiv, što je velika šteta budući da je najvjerojatnije sadržavao podatke o vremenu podizanja sakralne građevine i njezinu graditelju.¹³ Također, za vrijeme obnove crkve pronađen je i ranosrednjovjekovni plutej isklesan u lokalnom vapnencu koji je bio upotrijebljen kao menza oltara (sl. 3.). Budući da je riječ o izuzetno značajnom nalazu, odlučeno je da se plutej demontira i restaurira te potom izloži u samoj crkvi, ali nakon njegova prebacivanja u Zadar planirana restauracija, kao i povratak na mjesto pronalaska ni do danas nisu realizirani. Upravo tom važnom

3 Predromanički plutej iz crkve sv. Peregrina (foto: I. Josipović)
Pre-Romanesque pluteus from St Peregrine's church

predromaničkom reljefu, koji je u crkvi sv. Pelegrina bez svake sumnje dospio iz druge, starije crkve, posvetit ćemo dužnu pažnju u nastavku ovoga rada.

* * *

Predromanički plutej upotrijebljen je kao menza oltara u svetištu kasnosrednjovjekovne crkve sv. Pelegrina, i to na način da je njegovo lice s dobro sačuvanom ukrasnom kompozicijom bilo okrenuto prema dolje, tj. naleglo je na gornju površinu postolja (stipesa) oltara. Upravo zbog toga taj dobro očuvani plutej prije rastavljanja oltara nije bio vidljiv posjetiteljima crkve. Njegove bočne strane svjedoče da je sačuvan gotovo u izvornom obliku jer su manja oštećenja vidljiva tek na površinskim dijelovima uz rubove. Također, prilikom ugradnje pluteja u oltar otučena mu je površina ukrasnog vijenca koja je najvjerojatnije bila nešto reljefnija u odnosu na njegovo glavno polje. Plutej je visok 72,8 centimetara, širok 119,3 centimetra, a debljina mu se kreće u rasponu od 10 centimetara pri njegovu dnu do 12 centimetara u vrhu ploče. Visina ukrasnog vijenca pluteja iznosi 14 centimetara. Na svakoj bočnoj strani, otprilike po sredini njegove debljine, nalaze se po dvije rupe, i to tako da su obje gornje u ravnini s donjim rubom ukrasnog vijenca na prednjoj strani pluteja, dok su donje rupe načinjene tako da je lijeva izdubljena na 19, a desna na 10 centimetara udaljenosti od dna pluteja.

Glavno polje pluteja ispunja u našoj predromaničkoj baštini poznat, ali ipak ne prečesto korišten motiv koji je kod kaljskog primjerka udvostručen. Naime, riječ je o kompoziciji sastavljenoj od dvaju parova koncentričnih i dimenzijama gotovo ujednačenih troprutih kružnica od kojih su vanjske, tj. veće kružnice elipsoidnim čvorom povezane otprilike po sredini glavnog polja pluteja. U središtima manjih kružnica nalazi se motiv manjega grčkog križa s dijagonalno usmjerenim krakovima. Upravo u smjeru pružanja krakova središnjih križeva u parovima su postavljene međusobno sučeljene troprute polukružnice koje na taj način stvaraju dojam jedinstvenih manjih kružnica. Takve kvazikružnice na četiri mjesta presijecaju manje i veće kružnice kod obaju koncentričnih parova koji ispunjavaju ukrasnu površinu pluteja. U međuprostorima geometrijskih motiva smještene su ptice koje uglavnom ključaju grozdove, a unutar svakog para koncentričnih kružnica nalaze se po četiri takva zoomorfna motiva, što znači da je na cijelom pluteju isklesano ukupno osam ptica. Ptice iz gornjih i donjih polja postavljene su vodoravno te su im glave okrenute na desnu stranu, dok su ptice u bočnim poljima postavljene vertikalno, s tom razlikom što su one iz dvaju lijevih bočnih polja okrenute na desnu, a one iz desnih polja na lijevu stranu. Međuprostore između dviju većih kružnica i neprofiliranih rubnih letvi glavnoga polja pluteja ispunja po jedna gusta pletenica od troprute trake, i to na način da se pletenica iz gornjeg međuprostora najprije pruža vodoravno poviše desnog dijela lijeve veće kružnice uz gornju rubnu letvu glavnog polja pluteja te se pod pravim kutom lomi i nastavlja okomito teći sve do središnjeg čvora koji povezuje dvije veće troprute kružnice, dok se pletenica iz donjeg međuprostora vertikalno pruža ispod navedenog čvora te se, nakon loma pod pravim kutom, zavlači ispod

lijevog dijela desne veće kružnice, a poviše donje rubne letve pluteja.

Na istočnoj obali Jadrana sačuvalo se desetak sličnih ili gotovo identično ukrašenih predromaničkih i ranoromaničkih pluteja, a nalazimo ih na više mjesta, od najsjevernijeg primjerka iz grada Concordia Sagittaria u talijanskoj regiji Veneto (sl. 4.a),¹⁴ dakle u samom sjevernom luku jadranskog bazena, pa sve do pluteja s najjužnije lokacije, onog koji potječe iz ostataka crkve sv. Mihajla pokraj sela Donje Čelo na otoku Koločepu (sl. 4.i).¹⁵ Osim navedena dva pluteja, poznato nam je još sedam primjeraka koji su na ikonografskoj razini slični kaljskoj kamenoj ploči, a to su tri pluteja iz Splita, dva iz Pule i okolice te po jedan iz okolice Poreča i iz Zadra.¹⁶ Ploča iz Sv. Pelegrina po osnovnoj geometrijskoj potki glavnog motiva najsličnija je pluteju koji se čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (sl. 4.d),¹⁷ iako je cjelokupna kompozicija potonjega nešto jednostavnija budući da se ne sastoji od dva nego od samo jednog para koncentričnih troprutih kružnica, zatim u međuprostorima između tih kružnica nisu isklesane četiri ptice nego četiri motiva ljiljanova cvijeta, a lijevo od glavnog motiva vertikalno se pruža i niz od četiri učvorene troprute kružnice koje su dodatno dijagonalno ispresijecane beskonačnom troprutom trakom. Važno je, međutim, naglasiti da je jedino na kaljskom pluteju u cijelosti sačuvan udvostručen motiv para koncentričnih troprutih kružnica, jer se na primjerku iz Marčane kod Pule drugi par koncentričnih kružnica tek naslućuje (sl. 4.c), za reljefe iz Zadra (sl. 4.e) i Kirmenjaka kod Poreča (sl. 4.f) u tom se pogledu, zbog njihovih oštećenja, ništa pouzdano ne može ni tvrditi, dok je kod većine preostalih analognih pluteja par koncentričnih kružnica izveden zasebno, uz napomenu da je kod nekih od njih taj motiv nadopunjen i drugim, jednostavnijim ukrasima. Što se toga tiče, jedinu iznimku predstavlja plutej koji vjerojatno potječe iz pulske katedrale (sl. 4.b).¹⁸ Naime, njegovu dekorativnu površinu čini složena kompozicija u kojoj se cjelovito izveden par koncentričnih kružnica na desnoj strani pluteja isprepliće s istovrsnim motivom na njegovu lijevom dijelu, s tim da je od potonjega izvedena samo desna polovica, koja, gledano po vertikalnoj simetriji, tek neznatno prelazi zamišljenu polovicu kruga. Međutim, u odnosu na kaljski, primjerak iz pulske katedrale, jednako kao i pluteji iz Concordie Sagittarie (sl. 4.a), crkve sv. Margarite blizu Kirmenjaka kod Poreča (sl. 4.f),¹⁹ Sv. Šime u Zadru (sl. 4.e),²⁰ Vestibula Dioklecijanove palače (sl. 4.g)²¹ i Sv. Trojice u Splitu (sl. 4.h)²² te s Koločepa (sl. 4.i), pokazuju nešto složeniji način izvođenja parova manjih troprutih kvazikružnica koje dijagonalno presijecaju osnovni par koncentričnih kružnica. Naime, dok na kaljskom primjerku (sl. 3.), jednako kao i na onome iz MHAS-a u Splitu (sl. 4.d), parovi navedenih kvazikružnica nisu međusobno povezani, na nabrojenim plutejima kvazikružnice svakog para imaju nasuprotno otvorene krajeve te su dvjema ravnim troprutim trakama, provučenima i kroz par koncentričnih kružnica, dijagonalno povezane. Ipak, može se reći da se na svim spomenutim plutejima radi o gotovo identičnom glavnom motivu, s tim da se od primjerka do primjerka razlikuju ostali motivi koji ispunjavaju međuprostore između troprutih geometrijskih prepleta. Tako na nekim plutejima

a. Concordia Sagittaria

b. Pula

c. Marčana

d. Split

e. Zadar

f. Kirmenjak (Poreč)

g. Split

h. Split

i. Koločep

4 Predromanički i ranoromanički pluteji s ikonografskim rješenjem sličnim ukrasnoj kompoziciji s kaljskog reljefa (iz: ŽELJKO RAPANIĆ /bilj. 14./, T. XIII. 1; T. XV. 1 /4.a, 4.g/; *Hrvati i Karolinzi – Katalog* /bilj. 18./, 65, sl. I. 55a /4.b/; LJUBO KARAMAN /bilj. 17./, sl. 87–88 /4.c–4.d/; NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE /bilj. 20./, 108, sl. 026 /4.e/; ANTE ŠONJE /bilj. 19./, T. XLII, sl. 54c /4.f/; ARSEN DUPLANČIĆ /bilj. 16./, 181, sl. 8 /4.h/; ŽELJKO PEKOVIĆ /bilj. 15., 2010./, 199, sl. 184 /4.i/; po ideji autora izradio M. Košta)

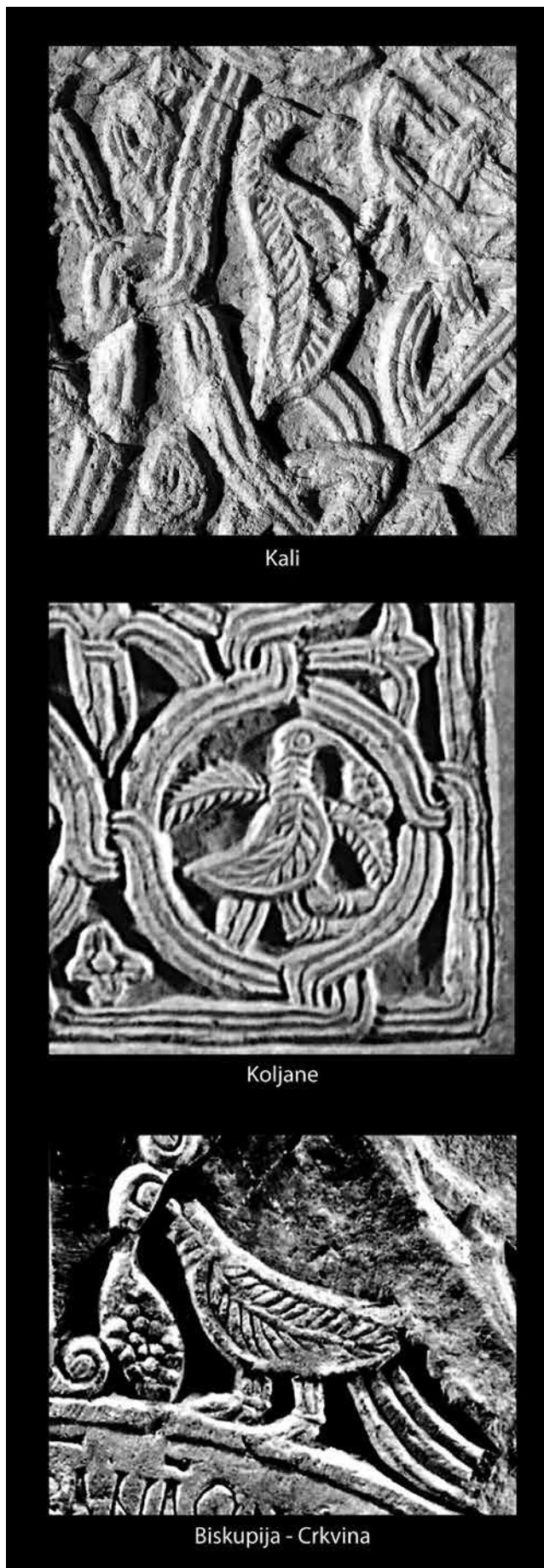
*Pre-Romanesque and early Romanesque pluteus with iconography resembling the decorative composition on the Kali relief (sources: ŽELJKO RAPANIĆ /note 14/, vol. XIII, 1; vol. XV, 1 /4.a, 4.g/; *Hrvati i Karolinzi – Katalog /The Croats and the Carolingians – A catalogue/* /note 18/, 65, fig. I, 55a /4.b/; LJUBO KARAMAN /note 17/, fig. 87–88 /4.c–4.d/; NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE /note 20/, 108, fig. 026 /4.e/; ANTE ŠONJE /note 19/, vol. XLII, fig. 54c /4.f/; ARSEN DUPLANČIĆ /note 16/, 181, fig. 8 /4.h/; ŽELJKO PEKOVIĆ /note 15, 2010/, 199, fig. 184 /4.i/; produced by M. Košta according to the authors' instructions)*

nalazimo isključivo ptice ili ljiljanove cvjetove, na nekima su kombinirana oba navedena motiva, dok na dvama susrećemo i drugu vrstu ukrasa, poput voluminoznih rozeta na pluteju koji je pronađen pod Vestibulom Dioklecijanove palače (sl. 4.g), ili pak raznih figuralnih scena, kao što su razni četveroonošci i goli dječaci na pluteju s Koločepa (sl. 4.i). Jedini plutej koji pokazuje nešto veće razlike u izvedbi glavnog motiva kojemu osnovu čine dvije koncentrične kružnice jest onaj iz Marčane (sl. 4.c),²³ jer se na njemu dijagonalno postavljene manje kružnice međusobno isprepliću, dok su identično smještene kvazikružnice kod svih gore navedenih primjeraka odvojene.²⁴

Bez ulazanja u pobližu dataciju svakoga pojedinačnog primjerka, nabrojani pluteji s gotovo identičnim glavnim motivom u literaturi su datirani u širokom vremenskom rasponu od kraja 8. do kraja 11. stoljeća, što pokazuje da je takva dekorativna shema bila korištena u dužem periodu od čak nekoliko stoljeća. To ujedno znači da se motivika pluteja iz Sv. Pelegrina ne može koristiti u pokušaju njegove pobliže datacije, tim više što ni način njegove izvedbe ne pokazuje srodnost ni s jednim od gore navedenih reljefa sa sličnom ukrasnom kompozicijom. Ipak, zbog općih likovno-stilskih karakteristika našega pluteja, ali i upotrebe isključivo geometrijskih i zoomorfnih motiva, čini se da ga treba povezati sa skupinom ranijih, tj. predromaničkih pluteja, a ne, primjerice, s plutejom s Koločepa, čiji se nastanak, zbog izrazitih ranoromaničkih karakteristika vidljivih ponajprije u uzmicanju geometrijskih motiva pred ponovnim uvođenjem složenih vegetabilnih, fantastičnih zoomorfnih te posebice antropomorfnih prikaza, smješta u drugu polovicu 11. stoljeća.²⁵ Dakle, ključan put za potvrdu navedenoga stilskog određenja kaljskog pluteja bit će detaljna analiza načina izvedbe njegova likovnog sadržaja te mogućnost da se na morfološkoj razini uspostave analogije između njega i reljefa

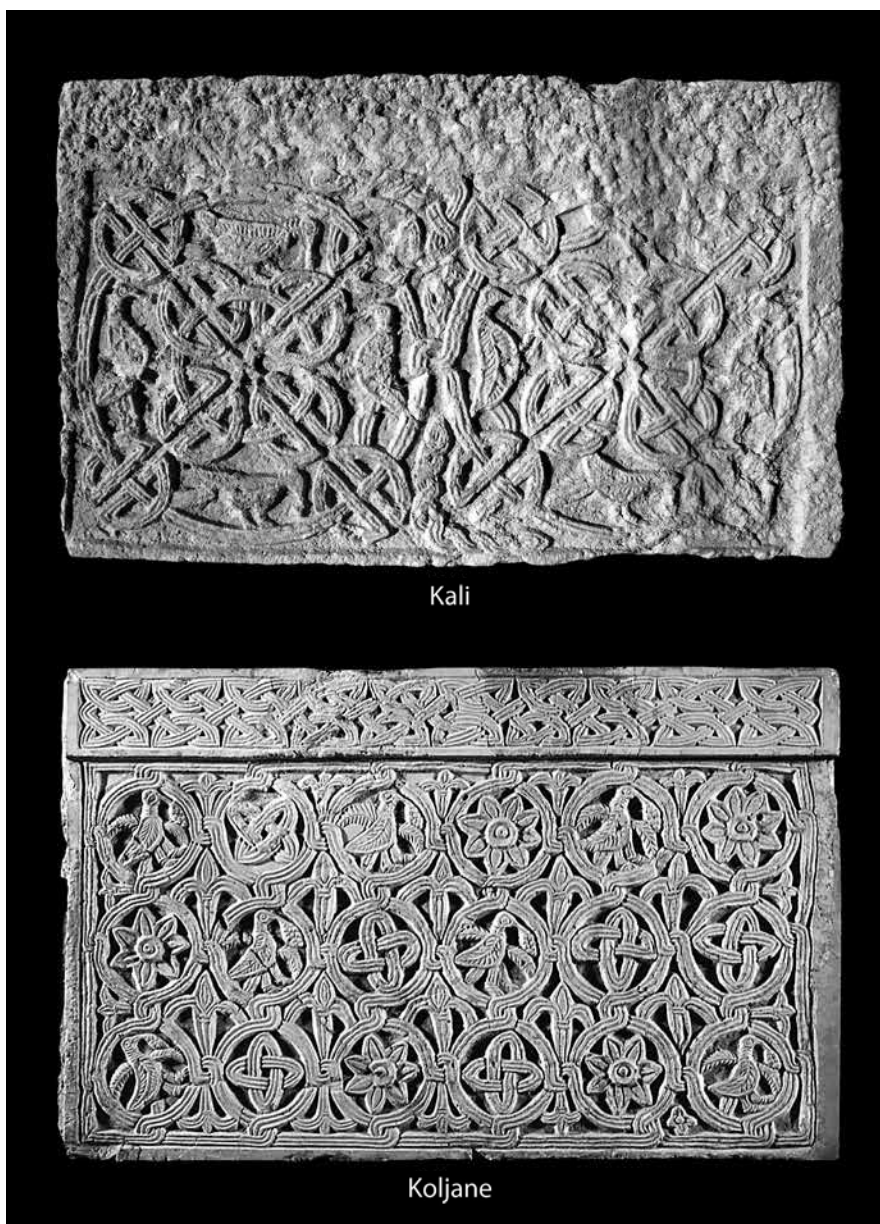
5 Usporedba izvedbenih detalja s pluteja *Majstora koljanskog pluteja* iz Kali i Koljana i zabata s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina (po ideji autora izradio M. Košta)

Comparison between the technical details of the pluteus made by the Master of the Koljane Pluteus from Kali and Koljane, as well as the gable from Crkvine in Biskupija near Knin (produced by M. Košta according to the authors' instructions)

koji su već prepoznati kao djela jedne vrlo kvalitetne predromaničke klesarske produkcije, dok u tom pokušaju njegova ikonografska komponenta neće imati posebno važnu ulogu.

Već na prvi pogled reljefna dekoracija pluteja iz crkve sv. Pelegrina iznad Kali otkriva izraženu prisutnost kompleksa *horror vacui* te naglašeno nemiran duktus klesanja koji je ponajprije vidljiv u znatno slobodnijem oblikovanju i pružanju troprutih traka, a one svojim preplitanjem ipak tvore pravilnu i simetričnu geometrijsku kompoziciju kojoj su u osnovi dva međusobno učvorena para koncentričnih kružnica. Već ta zapažanja vezana uz izvedbu kaljske kamene ploče upućuju na zaključak da se radi o djelu ponajbolje klesarske produkcije unutar hrvatske umjetničke baštine ranoga srednjeg vijeka koja je u našoj struci nazvana *Majstorom koljanskog pluteja*,²⁶ a kada se u obzir uzme i način oblikovanja ptica koje se nalaze unutar obaju parova koncentričnih kružnica, takvo promišljanje dodatno dobiva na uvjerljivosti. Navedene ptice, naime, imaju listoliko oblikovana tijela koja su ispunjena motivom na riblju kost, dok im se na jednako ukrašene vratove nastavljaju sitne glave s krupnim okom u središtu te s duguljastim kljunovima iz kojih vise zrnoliko oblikovani grozdovi ili češeri. Ptice su postavljene na kratke i jake noge u raskoraku, a one su zbog pokušaja predočjenja kandža u donjem dijelu povijene prema naprijed. Također, iz zadnjeg dijela ptičjih tijela izlaze duži repovi koji su ispunjeni ravnim paralelnim linijama. Ako bi se, dakle, zbog same dekorativne kompozicije koja do sada nije bila utvrđena u opusu našega majstora, i moglo posumnjati u gore iznesenu atribuciju, način oblikovanja ptica, ali i elipsoidno izduženih čvorova (sl. 5., gore), otklanja svaku sumnju u zaključak da je kaljski plutej djelo navedene klesarske produkcije. Naime, njihova usporedba s istim motivima koji su isklesani na ostalim reljefima pripisanim *Majstoru koljanskog pluteja*, poput, primjerice, čvorova i golubica s pluteja iz Koljana kod Vrlike (sl. 5., sredina), ili pak golubica izvedenih u središnjem polju na jednom od zabata oltarne ograde s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina (sl. 5. dolje), potvrđuje da se radi o potpuno jednakom načinu interpretacije i izvedbe zadanih motiva.

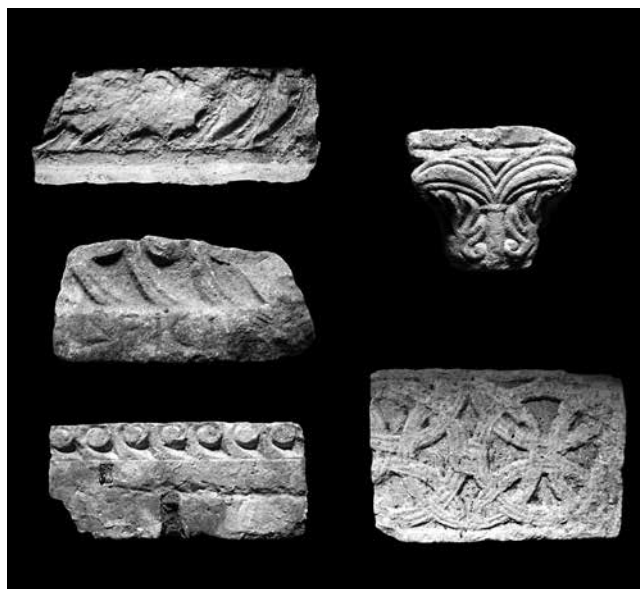
6 Usporedba plutejā *Majstora koljanskog pluteja* iz Kali i Koljana (po ideji autorā izradio M. Košta)

Comparison between the pluteus made by the Master of the Koljane Pluteus from Kali and Koljane (produced by M. Košta according to the authors' instructions)

Osim toga, specifičnost *Majstora koljanskog pluteja* pri izvedbi i dekoriranju plutejā jest i ta da je njihov ornament komponiran vrlo simetrično, tj. da je organiziran po principu dvaju sljubljenih kvadrata, pa tako u slučaju najbolje sačuvanoga i eponimnog primjerka iz Koljana (sl. 6., dolje) svaki kvadrat sadrži devet učvorenih troprutih kružnica, što u konačnici daje kompoziciju s ukupno osamnaest medaljona, tj. s nizom od šest kružnica raspoređenih u tri reda [2 x (3 x 3)].²⁷ Doduše, kod kaljskog pluteja takvih manjih učvorenih kružnica nema, ali se oko obaju čvorom povezanih motiva dviju troprutih koncentričnih kružnica može opisati kvadrat, pa se opet radi o istom principu komponiranja dekorativnog polja (sl. 3.; sl. 6., gore). Ruku istog klesara na plutejima koje uspoređujemo odaje neznatno, ali namjerno, te samo za

Majstora koljanskog pluteja svojstveno odstupanje od potpune simetrije i pravilnosti, pa se na oba razmatrana pluteja primjećuje manja nakošenost ukupne kompozicije te zakrivljeno pružanje troprutih traka koje takvim izvijanjem razbijaju strogu geometrijsku potku, i na taj način zalaze i u najmanje praznine koje ostaju na dekorativnom polju (sl. 6.). Da se naš majstor u planiranoj i osmišljenoj izvedbi pluteja držao uvijek istih principa pokazuje i činjenica da su, unatoč različitim dimenzijama, koljanska i kaljska ploča komponirane u otprilike istom omjeru visine i širine koji iznosi 1:1,6.²⁸ Iz tog razloga pluteji *Majstora koljanskog pluteja*, unatoč manjim i namjernim nepravilnostima u izvedbi pojedinih detalja, u podlozi imaju vrlo pravilne i simetrične geometrijske kompozicije, pa na njihovim glavnim poljima nije ostajalo većih praznina koje bi trebalo popunjavati nekim jednostavnijim geometrijskim i inim ukrasima, kao što je to slučaj na dvama splitskim plutejima s motivom dviju koncentričnih kružnica (sl. 4.d, 4.g). Također, na njegovim se plutejima nije moglo dogoditi ni to da, kao, primjerice, na pluteju iz pulske katedrale (sl. 4.b), pravilna geometrijska kompozicija zbog nedostatka prostora ne bude do kraja realizirana, tj. da, kao u tom konkretnom slučaju, na lijevoj strani bude naprasno prekinuta i improvizatorski zaključena neuobičajenim prepletom troprutih traka.

Dakle, nakon svega iznesenog, držimo da se kamena ploča iz crkve sv. Pelegrina iznad Kali može pripisati *Majstoru koljanskog pluteja*. No, moramo se zapitati što izolirano djelo našega majstora radi u kasnosrednjovjekovnoj crkvi podignutoj na teritoriju koji je u ranom srednjem vijeku bio u sastavu tzv. Bizantske Dalmacije. Naime, djelovanje *Majstora koljanskog pluteja* dosad je utvrđeno samo na tri lokaliteta unutar teritorija ranosrednjovjekovne hrvatske kneževine (Biskupija-Crkvina, Koljane i Galovac),²⁹ a važno je primijetiti da se na dva od tri navedena lokaliteta (Biskupija-Crkvina i Galovac) nalaze vrlo značajne sakralne građevine koje su izravno povezane s hrvatskom vladarskom dinastijom,³⁰ pa bi se zbog te činjenice našem majstoru možda mogao pridodati i epitet »vladarskog klesara«. Međutim, njegovo djelovanje do sada nije utvrđeno na području Bizantske Dalmacije, a to znači ni u gradu Zadru, ni na otočnom teritoriju koji mu je administrativno pripadao. Dakle, uz to što kaljski plutej kao izolirani predromanički reljef zasigurno ne potječe s lokaliteta na kojem je pronađen, jer na tom mjestu nije utvrđeno postojanje neke starije faze gradnje koja bi se datirala ranije od posljednje četvrtine 14. stoljeća, čini se malo vjerojatnim i to da je u crkvu sv. Pelegrina dospio s nekoga obližnjeg lokaliteta na otoku Ugljanu. Takvom zaključku u prilog ide i činjenica da nekoliko predromaničkih reljefa koji su prije dvadesetak godina pronađeni prilikom obnove nedaleke župne crkve sv. Lovre u Kalima pokazuju potpuno drukčija likovno-morfološka svojstva te po načinu izvedbe nemaju nikakve veze s plutejom iz Sv. Pelegrina (sl. 7.).³¹ Stoga je pravo pitanje zbog čega je, otkud je i u kojim povijesnim okolnostima jedno djelo *Majstora koljanskog pluteja*, a po svemu se čini da kaljski reljef to jest, dospjelo na otok Ugljan, da bi zatim u funkciji menze bilo ugrađeno u oltar crkve sv. Pelegrina.

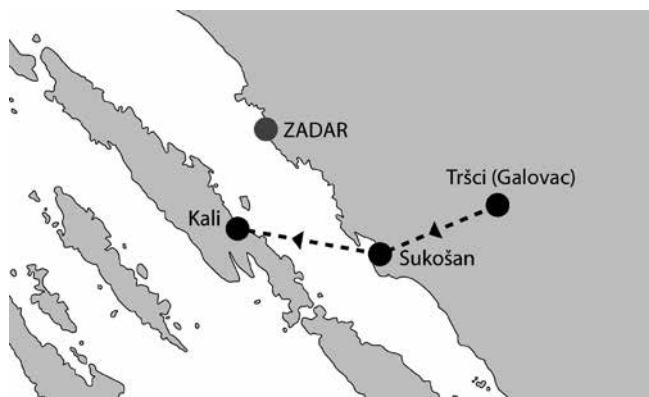

7 Predromanički ulomci pronađeni tijekom obnove župne crkve sv. Lovre u Kalima 1994. godine (foto: A. Magaš Mesić)

Pre-Romanesque fragments discovered during the reconstruction of St. Laurence's church in Kali (1994)

Sukladno svemu što smo prethodno iznijeli, čini se da je kaljski kameni plutej na otok Ugljan, tj. u Kali, vjerojatno dospio s nekog ne mnogo udaljenog lokaliteta koji se nalazio na području hrvatske kneževine 9. stoljeća, a na kojem je djelovao *Majstor koljanskog pluteja*. Od svih arheoloških nalazišta na kojima je dosad utvrđen angažman tog majstora, Kalima je blizu jedino lokalitet Crkvina u Galovcu, selu koje se nalazi desetak kilometara zračne linije istočno od Zadra. Navedeni položaj u srednjem je vijeku bio unutar granica staroga hrvatskog sela Tršci, a ono se nalazilo na samoj granici ranosrednjovjekovne hrvatske države prema području koje je još od antike administrativno pripadalo zadarskoj komuni, a samim time i Bizantskoj Dalmaciji.³² Na galovačkoj Crkvini otkriveni su, između ostaloga, i ostaci ranokršćanske crkve sv. Bartolomeja³³ koja je u dva navrata tijekom ranoga srednjeg vijeka bila opremljena novim liturgijskim instalacijama.³⁴ Djelovanje *Majstora koljanskog pluteja* utvrđeno je u mlađoj od dviju predromaničkih faza obnove i preuređenja ranokršćanske crkve u Tršcima,³⁵ a njegovu su galovačkom opusu pripisani brojni ulomci liturgijskih instalacija među kojima se posebno ističu sastavni dijelovi oltarne ograde te fragmenti koji su pripadali šesterostranom, krstioničkom ciboriju.³⁶

Ipak, mogućnost da plutej koji je pronađen u Sv. Pelegrinu izvorno potječe iz Galovca dobiva na uvjerljivosti tek kada se razmotri više činjenica koje su nam poznate iz povijesnih vrela, a koje idu u prilog takvoj pretpostavci. Naime, selo Tršci sve je do sredine prve polovice 14. stoljeća bilo u sastavu Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva te je pripadalo srednjovjekovnoj Lučkoj županiji, da bi 1324. godine bilo uključeno u zadarski gradski distrikt. Neovisno o političkim granicama,

8 Najizgledniji put kojim je predromanički plutej iz srednjovjekovnog sela Tršci (današnji Galovac) mogao biti prebačen u Kali (po ideji autorâ izradio M. Košta)

The most probable way by which the pre-Romanesque pluteus may have travelled from the medieval village of Tršci (today's Galovac) to Kali (produced by M. Košta according to the authors' instructions)

i prije i poslije te godine, selo se nalazilo pod crkvenom jurisdikcijom Ninske biskupije,³⁷ a uz pripadnike hrvatske rodovske porodice Šubića Bribirskih i kninskog biskupa u njemu su još od druge polovice 13. stoljeća posjednici bili i razni zadarski plemići; o njihovim terenima ima mnogo informacija u arhivskoj građi.³⁸ Ovom prilikom važno je istaknuti da je krajem 14. stoljeća, dakle u vrijeme kada je, po arhivskim podacima, crkva sv. Pelegrina iznad Kali bila u izgradnji, od svih zadarskih plemića koji su bili posjednici u Tršcima najveći bio posjed Jurja Vidova Zadulina, koji je od 1386. do 1395. godine kupio 14 ždrjebova zemlje,³⁹ od ukupno 55, koliko je otprilike imalo cijelo selo, tj. od 34,5, koliko su 1391. godine zajedno držale zadarske plemićke porodice.⁴⁰ Ako se sada prisjetimo da je 15. siječnja 1383. godine Jakov Grgurov Zadulin za gradnju crkve sv. Pelegrina oporučno ostavio stotinu libara,⁴¹ postaje jasno da je porodica Zadulin bila povezana i s otočkim posjedom na kome je sagrađena navedena crkva iznad Kali,⁴² kao i s velikim posjedom u srednjovjekovnom selu Tršci u kojem se nalazila crkva sv. Bartula, čiji su ostaci otkriveni na lokalitetu koji se danas naziva Crkvinom. Može se, dakle, pretpostaviti da je u posljednja dva desetljeća 14. stoljeća neki pripadnik zadarske plemićke porodice Zadulin, možda baš Juraj pokojnog Vida, u nekom trenutku odlučio odbačenu i negdje odloženu kamenu ploču s vrlo dobro sačuvanom ukrasnom kompozicijom uzeti iz sela Tršci (današnji Galovac) i prenijeti ju na brdo Sv. Pelegrin iznad mjesta Kali na otoku Ugljanu, kako bi bila iskorištena za menzu oltara u novopodignutoj crkvi sv. Pelegrina, a za čiju je gradnju već jedan Zadulin, Jakov Grgurov, oporučno ostavio nemali novčani iznos. Sam transport nije bilo teško realizirati, jer se navedeni plutej zaprežnim kolima mogao prevesti do Tršcima najbliže, tzv. Zlatne luke (*Vallis aurea*, *Porto d'oro*) u nedalekom Sukošanu, a onda preko Zadarskog kanala brodom prebaciti na obližnji otok (sl. 8.).⁴³

Međutim, ako je sve bilo tako kako smo upravo predložili, pitanje je koja je bila izvorna funkcija kaljskog pluteja u vrijeme kada je bio sastavni dio predromaničkih liturgijskih

instalacija u crkvi sv. Bartula u Tršcima. Čini se da nije bio plutej oltarne ograde, jer su takvi pluteji u Galovcu, unatoč činjenici da nam se od njih sačuvalo tek nekoliko manjih ulomaka, bili znatno veći od kaljske ploče te su po dimenzijama bili identični koljanskim i biskupijskim primjercima istoga majstora (visina oko 95, a širina od 150 do 160 cm).⁴⁴ S druge strane, kaljska je ploča bila visoka nešto manje od 73, a široka tek nešto preko 119 centimetara, što je za plutej oltarne ograde prenisko, tim više što joj se iznad glavnog polja sačuvalo i ukrasni vijenac.⁴⁵ Ako zbog dimenzija, oblika i ponajviše ikonografije samoga likovnog prikaza isključimo mogućnost da se radilo o parapetu ambona, a zbog debljine i tehničkih detalja (rupe na bočnim stranama) otklonimo i mogućnost da je riječ o oltarnom antependiju (predoltarniku),⁴⁶ kao najizglednije rješenje nameće se zaključak da je u pitanju ploča parapeta krsnog zdenca, tim više što je i jedina cjelovito sačuvana ploča naknadno sklopljenoga parapeta krsnog zdenca pod čuvenim Callistovim ciborijem iz krstionice katedrale u Cividaleu, tzv. ploča patrijarha Sigvalda (756.–786./787.), bila otprilike istih dimenzija (0,77 x 1,25 m).⁴⁷

Iako na lokalitetu Crkvina u Galovcu, zbog njegove devastiranosti brojnim ukopima iz kasnijega vremena, nije bilo moguće utvrditi koji je od nekoliko aneksa crkve sv. Bartula izvorno bio krstionica, njezino neosporno postojanje potvrđuje i činjenica da su na lokalitetu pronađeni ostaci dvaju predromaničkih ciborija, od kojih je onaj šesterostrani po našem mišljenju bio upravo krstionički.⁴⁸ Bez obzira što je Janko Belošević taj ciborij grafički rekonstruirao na temelju većeg broja manjih i dosta oštećenih ulomaka,⁴⁹ prijedlog izvornih dimenzija šesterostranog ciborija može se prihvatiti, dakako uz mogućnost eventualnih manjih odstupanja. Tako je, po Beloševićevoj interpretaciji, šesterostrani ciborij iz Galovca bio visok oko 5,5 metara, a širina jedne stranice iznosila mu je oko 110 centimetara. Kad se širina kaljskog pluteja (119,3 cm) usporedi s predloženom širinom arkade šesterostranoga galovačkog ciborija (oko 110 cm), pretpostavka da se radi o sastavnim dijelovima iste liturgijske instalacije, tj. o arkadi ciborija i ploči koja je pripadala oplati parapeta krsnog zdenca koji se pod njim nalazio, čini se dosta uvjerljivom, pogotovo ako se u obzir uzme činjenica da je identična razlika u širini prisutna i između arkada Callistova ciborija u Cividaleu (115 cm) i ploča koje su naknadno upotrijebljene za oplatu parapeta njegova krsnog zdenca (1,25 m).⁵⁰

Ipak, budući da širina arkade galovačkoga krstioničkog ciborija nije posve pouzdana, ovom se prilikom nećemo upuštati u detaljnija razglabanja o mogućnostima na koji je način, prvenstveno u tehničkom smislu, mogla biti sklopljena liturgijska instalacija koja se sastojala od šesterostranog ciborija i parapeta krsnog zdenca pod njim. Može se tek reći da je navedeni ciborij zacijelo u potpunosti bio podignut na parapet krsnog zdenca, kako je to već predložio Pavaš Vežić pozivajući se upravo na rješenje iz Cividalea.⁵¹ Međutim, ako je kaljska ploča zaista pripadala oplati parapeta krsnog zdenca u Tršcima, moramo se zapitati zašto je imala ukrasni vijenac, jer za njega, u tehničkom smislu, ne nalazimo suvislo objašnjenje. Ipak, zbog eventualnih budućih traganja za konačnim razrješenjem samo ćemo upozoriti na činjenicu

da debljina kaljske ploče iznosi od 10 do 12 centimetara, zatim da ima ravno i pod pravim kutom zasječene bočne strane s po dvije isvrđlane rupe pri dnu i vrhu na svakoj od njih te da na gornjoj plohi naše ploče nisu vidljivi nikakvi ostaci izbušenih rupa ili ostali tragovi koji bi upućivali na neki od poznatih načina spajanja različitih kamenih dijelova u jedinstvenu cjelinu. Zbog svega navedenog, bez obzira na pretpostavke koje smo prethodno iznijeli, držimo da pitanje izvorne funkcije kaljske, tj. galovačke kamene ploče i dalje treba ostaviti otvorenim.

* * *

Rezimirajmo! Prilikom gradnje crkve sv. Pelegrina iznad Kali na otoku Ugljanu krajem 14. stoljeća u njezin je oltar u funkciji menze ugrađena predromanička kamena ploča s ukrasnom kompozicijom čiju osnovu čine dva učvorena i složena motiva sačinjena od dviju koncentričnih tropnutih kružnica koje su dijagonalno ispresijecane manjim geometrijskim motivima i ispunjene prikazima ptica. Plutej je po svojim likovno-morfološkim osobinama neosporno rad *Majstora koljanskog pluteja*, a djelovanje tog majstora za sada je sa sigurnošću uočeno tek na tri lokaliteta unutar teritorija ranosrednjovjekovne hrvatske kneževine (Koljane, Biskupija-Crkvina i Galovac), dok na području dalmatinskih gradova i njima pripadajućih otoka njegovi radovi do sada nisu utvrđeni.

Iz prethodno navedenoga razloga, kao i zbog činjenice da se radi o izoliranom nalazu koji je pronađen unutar kasno-srednjovjekovne sakralne građevine na kojoj nisu utvrđene nikakve ranije faze gradnje, posumnjali smo da kaljski plutej uopće ne potječe s tog lokaliteta, ali ni s otoka Ugljana, nego da je u crkvu sv. Pelegrina dospio s nekog nedalekog lokaliteta koji je tijekom 9. stoljeća bio unutar granica hrvatske kneževine, a na kome je utvrđeno djelovanje *Majstora koljanskog pluteja*. Položaj Crkvina u Galovcu kod Zadra, na kome su otkriveni ostaci crkve sv. Bartula koja se tijekom

srednjega vijeka nalazila u starome hrvatskom selu Tršci, jedini je lokalitet koji se nalazi relativno blizu mjesta Kali, a koji ujedno zadovoljava i sve gore nabrojene uvjete. Osim toga, prema arhivskim podacima, u vrijeme gradnje crkve sv. Pelegrina (kraj 14. stoljeća) jedan je plemić iz zadarske porodice Zadulin imao svoj veliki posjed u Tršcima, dok je, otprilike u isto vrijeme, drugi pripadnik te iste porodice oporučno pomogao izgradnju kaljske crkve nemalim novčanim iznosom. Zbog toga smo zaključili da je upravo u to vrijeme i posredstvom zadarske plemićke porodice Zadulin kamenu plutej iz sela Tršci u zadarskom zaleđu bio prebačen u Kali na otoku Ugljanu, da bi bio ugrađen u oltar tek sagrađene zavjetne crkve sv. Pelegrina.

Kako kamena ploča iz Sv. Pelegrina zbog svojih malih dimenzija u izvornoj funkciji nije mogla biti plutej predromaničke oltarne ograde iz crkve sv. Bartula u Tršcima te kako zbog veličine, debljine i oblika ali i pojedinih tehničkih detalja i ikonografije njezina likovnog prikaza otpada i mogućnost da se radilo o parapetu ambona i antependiju oltara, s oprezom se iznijela pretpostavka da je riječ o ploči parapeta krsnog zdenca koji je stajao ispod šesterostranog krstioničkog ciborija. Taj ciborij rekonstruiran je na temelju velikog broja ulomaka koji su mu izvorno pripadali, a oni su pronađeni u više kampanja arheoloških istraživanja koja su provedena tijekom 20. stoljeća na lokalitetu Crkvina u Galovcu. Prepoznavanjem kaljskoga pluteja kao reljefa koji je izradio *Majstor koljanskog pluteja* prilikom opremanja crkve sv. Bartula u Tršcima predromaničkim liturgijskim instalacijama, opus tog majstora obogaćen je još jednim plutejom čija dekorativna shema dosad nije zabilježena ni na njegovim djelima ni na bilo kojem drugom reljefu koji je pronađen na teritoriju ranosrednjovjekovne hrvatske države,⁵² a utvrđivanjem njegova galovačkog podrijetla samo je još jedanput potvrđena dobro znana činjenica da prilikom donošenja zaključaka o izvornom podrijetlu pojedinih predromaničkih reljefa, ponekad i unatoč poznavanju mjesta njihova pronalaska, treba biti vrlo oprezan.

Bilješke

- 1 O pluteju koji je tema ovog članka Ivan Josipović održao je izlaganje pod naslovom *Novi plutej Majstora koljanskog pluteja na Trećem međunarodnom znanstvenom skupu Dani Stjepana Gunjače: Hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština, Međunarodne teme* održanom u Splitu od 22. do 24. listopada 2013. godine.
- 2 Usporedi IVO PETRICIOLI, Ostaci srednjovjekovne sakralne arhitekture na otoku Ugljanu, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 12 (1960.), 113–122, 116–117; ISTI, Građevni i umjetnički spomenici srednjega vijeka na zadarskim otocima, u: *Zadarsko otočje – zbornik*, (ur.) Valentin Uranija, Zadar, 1974., 79–108, 86.
- 3 Postolje (stipes) oltara bilo je ožbukano istom žbukom kao pod i zidovi građevine, a budući da je navedena žbuka sezala sve do menze oltara, jasno je da je ugradnja menze istovremena gradnji crkve.
- 4 Projekt obnove izradilo je poduzeće *D&Z d.o.o.* iz Zadra, radove je izvodilo zadarsko poduzeće *Bino commerce d.o.o.*, dok je konzervatorski nadzor vršio Konzervatorski odjel iz Zadra. Radove obnove u potpunosti je financiralo Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Tijekom navedenih zahvata uklonjen je betonski pokrov građevine, izvedena statička konsolidacija njezinih zidova, postavljeno drveno krovšte s krovom od kupe kanalice, obnovljen kameni pokrov apside, a pronađeni su i restaurirani i dijelovi kamene preslice koja je potom vraćena na crkveno pročelje. Zidovi građevine su ožbukani, postavljena je nova stolarija, a restauriran je i pod od opeke. Izvedenim radovima crkva sv. Pelegrina revalorizirana je i sačuvana od daljnjeg propadanja.
- 5 Navedena obnova možda bi se mogla povezati s podatkom koji je donio Carlo Federico Bianchi, a po kojemu je 1778. godine nadarbenik monsinjor Antonio Belglava obnovio crkvu. CARLO FEDERICO BIANCHI, *Zara cristiana*, vol. II, Zara, 1879., 113 (hrvatsko izdanje: CARLO FEDERICO BIANCHI, Kršćanski Zadar, sv. II, Zadar, 2011., 106).
- 6 Usporedi EMIL HILJE – SOFIJA SORIĆ, Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva na Ugljanu, u: *Toponimija otoka Ugljana*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar, 2007., 101–131, 126.
- 7 CARLO FEDERICO BIANCHI (bilj. 5., 1879.), 112 (hrvatsko izdanje: CARLO FEDERICO BIANCHI /bilj. 5., 2011./, 106).
- 8 IVO PETRICIOLI (bilj. 2., 1960.), 117.
- 9 EMIL HILJE, Novi podaci o djelatnosti zadarskih graditelja na zadarskom otočju u 14. i 15. stoljeću, u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 30(17) (1992.), 125–142, 133–134, bilj. 44. Usporedi još: EMIL HILJE – SOFIJA SORIĆ (bilj. 6.), 125–126, bilj. 292.
- 10 EMIL HILJE (bilj. 9.), 133, bilj. 43. Usporedi još: EMIL HILJE – SOFIJA SORIĆ (bilj. 6.), 125, bilj. 291.
- 11 EMIL HILJE – SOFIJA SORIĆ (bilj. 6.), 125. Autori u tom radu donose još nekoliko arhivskih podataka koji se odnose na raspravljanu crkvu, a posljednji od njih potječe iz dokumenta koji je datiran 26. listopada 1553. godine. Iz njega saznajemo da su trojica zadarskih plemića (Šimun de Soppe, Petar Gliubavac i Alojz Tetrico), koji su »slijedom zamjena nakon stoljeća i pol postali izvršiteljima oporuke Šimuna Bartulova de Cipriano«, na mjesto umrlog kapelana Julia Tetrisa izabrali svećenika Mateja Grahovića iz Knina. Vidi EMIL HILJE – SOFIJA SORIĆ (bilj. 6.), 126, bilj. 293–299.
- 12 Ivo Petricioli je navedeni fragment koji se u vrijeme pisanja njegova članka iz 1960. godine nalazio na bazi preslice crkve sv. Pelegrina prepoznao kao »kameni prag«. IVO PETRICIOLI (bilj. 2., 1960.), 117.
- 13 Usporedi IVO PETRICIOLI (bilj. 2., 1960.), 117. Inače, taj se ulomak trenutno čuva u Konzervatorskom odjelu u Zadru.
- 14 GIOVANNI BRUSIN – PAOLO LINO ZOVATTO, Monumenti romani e cristiani di Iulia Concordia, Pordenone, 1960, 134; ŽELJKO RAPANIĆ, Predromaničko doba u Dalmaciji, Split, 1987., T. XV. 1. Plutej je isklesan u vapnencu, a datiran je u početak 9. stoljeća. Najvjerojatnije potječe iz katedrale sv. Stjepana Prvomučnika u Concordii Sagittarii jer je pronađen u romaničkoj krstionici podignutoj na prijelazu iz 11. u 12. stoljeće (doba biskupa Regimpota) koja se nalazi s južne strane katedrale, iza njezina zvonika. Plutej se čuva u Museo Civico Archeologico di Concordia Sagittaria. Vidi: <<http://sbmp.provincia.venezia.it/mir/musei/concordia/concor11.htm>>, te <<http://www.comune.concordiasagittaria.ve.it/turismo/cenni-storici>>. Na obje je stranice pristupljeno 1. kolovoza 2013. godine.
- 15 ŽELJKO PEKOVIĆ, Oltarna ograda crkve sv. Mihajla s otoka Koločepa, u: ANTE MILOŠEVIĆ – NENAD CAMBI – ŽELJKO PEKOVIĆ – IVO PETRICIOLI – VEDRANA DELONGA – TOMISLAV ŠEPAROVIĆ, *Oltarna ograda s Koločepa*, katalog izložbe, (ur.) Ante Milošević, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika (MHAS), Split, 2000., 9–17, 16–17, sl. 12.; ISTI, Crkva sv. Petra Velikoga. Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura, Dubrovnik – Split, 2010., 199, sl. 184.
- 16 Sve te pluteje u svojim recentnim radovima spominju Arsen Duplančić i Ante Piteša, i to obojica prilikom obrade ostataka pluteja iz šesterolisne crkve sv. Trojice u Splitu koji uspoređuju s ostalim ikonografski srodnim primjercima. Usporedi ARSEN DUPLANČIĆ, Arhivsko-bibliografski podaci o nekim splitskim spomenicima iz Arheološkog muzeja, u: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 100 (2007.), 171–220, 181–182; ANTE PITEŠA, Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkom muzeju u Splitu, Split, 2012., 84–85, kat. br. 40.
- 17 LJUBO KARAMAN, Iz kolijevke hrvatske prošlosti. Historijsko-umjetničke crtece o starohrvatskim spomenicima, Zagreb, 1930, sl. 88.
- 18 Plutej je kataloški obrađen u: *Hrvati i Karolinzi – Katalog*, katalog izložbe, (ur.) Ante Milošević, MHAS, Split, 2000., 65 (Ivan Matejčić, kat. br. I. 55a).

- 19 ANTE ŠONJE, Crkvena arhitektura zapadne Istre, Zagreb – Pazin, 1982., 102–103, T. XLII, sl. 54c. Inače, od tog je pluteja sačuvan samo ulomak donjega desnog kuta.
- 20 NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE, Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Kiparstvo I (od IV. do XVI. stoljeća), Zadar, 2008., 108–109 (Nikola Jakšić, kat. br. 026).
- 21 ŽELJKO RAPANIĆ (bilj. 14.), T. XIII. 1; TOMISLAV MARASOVIĆ, *Dalmatia praeromanica*: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji – 3. Korpus arhitekture: Srednja Dalmacija, Split – Zagreb, 2011., 429, sl. 592.
- 22 Od pluteja iz Sv. Trojice sačuvala su se svega tri ulomka od kojih se jedan nešto veći čuva u Arheološkom muzeju u Splitu, a dva manja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u istom gradu. ARSEN DUPLANČIĆ (bilj. 16.), 180–182, sl. 6–8; ANTE PITEŠA (bilj. 16.), 84–85, kat. br. 40.
- 23 Plutej se čuva u Arheološkom muzeju Istre u Puli. Vidi LJUBO KARAMAN (bilj. 17.), sl. 87; ŽELJKO UJČIĆ, Predromanički plutej iz Marčane, u: *Marčanski zbornik (Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 750. obljetnice postojanja Marčane i 100. obljetnice osnutka hrvatske čitaonice, Marčana, 18. travnja 1993.)*, (ur.) Goran Filipi, Pula, 1994., 19–23, 19–20, 22, sl. 1., 3.
- 24 Usporedi ANTE PITEŠA (bilj. 16.), 85.
- 25 MILJENKO JURKOVIĆ, O nekim figuralnim prikazima i posljednjoj fazi pleterne skulpture u dubrovačkoj regiji, u: *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva (Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Znanstveni skup, Dubrovnik, 1–4. X. 1984.)*, 12 (1988.), 209–216.
- 26 Navedenu klesarsku produkciju definirao je i imenovao Nikola Jakšić još početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća, prepoznajući njezina djela među reljefima pronađenima u Koljanima kod Vrlike i na lokalitetu Crkvina u Biskupiji kod Knina. NIKOLA JAKŠIĆ, Majstor koljanskog pluteja, u: *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva (Znanstveni skup »Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka«*, Sinj, 3.–6. lipnja 1980.), 8 (1984.), 243–252. Nakon arheoloških otkrića na lokalitetu Crkvina u Galovcu, Jakšić je djelovanje Majstora koljanskog pluteja bez ikakvih dvojbi prepoznao i na tom lokalitetu. NIKOLA JAKŠIĆ, Predromaničko kiparstvo; u: *Tisuću godina hrvatske skulpture*, (ur.) Igor Fisković, Muzejsko-galerijski centar, Zagreb, 1991., 13–26, 23–24, kat. br. 11. Pro, 23. Pro; ISTI, Predromaničko kiparstvo, u: *Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, (ur.) Igor Fisković, Zagreb, 1997., 13–39, 23–24; ISTI, Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi, Split, 2000.a, 247–250; ISTI, Vladarska zadužbina sv. Bartula u srednjovjekovnom selu Tršci, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 42 (2000.b), 17–64, 44–45. Vidi još: ANTE JURČEVIĆ, Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina, u: *Starohrvatska prosvjeta*, III/36 (2009.), 55–84; IVAN JOSIPOVIĆ, »Majstor koljanskog pluteja« u stilskom razvrstavanju predromaničke skulpture iz Galovca kod Zadra, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 34 (2010.), 7–18.
- 27 Usporedi NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 26., 1984.), 247; IVAN JOSIPOVIĆ (bilj. 26.), 11–12.
- 28 Koljanski plutej ima visinu od 94, a širinu od 150 centimetara, dok je kaljska ploča, kao što je već navedeno, visoka 72,8, a široka 119,3 centimetra.
- 29 Vidi bilj. 26.
- 30 Usporedi *Hrvati i Karolinzi – Katalog* (bilj. 18.), 198–199 (Nikola Jakšić, kat. br. IV. 26); NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 26., 2000.a), 245–256; ISTI (bilj. 26., 2000.b), 43–49.
- 31 Navedeni predromanički ulomci pronađeni su krajem 1994. godine u zidovima crkve sv. Lovre te se danas čuvaju u Župnom uredu u Kalima. Istaknut ćemo tek njih pet kojima je moguće identificirati izvornu namjenu, a riječ je o jednom kapitulu, jednom fragmentu pluteja te trima ulomcima arhitrava oltarne ograde. Navedeni fragmenti nisu poznati široj znanstvenoj javnosti jer su, uz izuzetak jednoga ulomka arhitrava koji je izostavljen, dosad obrađeni jedino u kratkom radu Marije Kolega objavljenom u časopisu kojeg izdaje lokalni ogranak Matice hrvatske iz Kali. MARIJA KOLEGA, Obnova crkve sv. Lovre u Kalima (povijesno-umjetnička i stilska obilježja), u: *Kualjski lumin*, III/7, (Kali, 1994.), 22–24, 22. Inače, prilikom obnove crkve sv. Lovre otkrivene su tri građevne faze na njezinu pročelju, od kojih najstarija ima odlike romaničkog graditeljstva, ali je zbog pronađenih predromaničkih reljefa odmah pretpostavljena i četvrta, još ranija faza koja na samoj crkvi nije ustanovljena. Usporedi MARIJA KOLEGA, n. dj., 24; EMIL HILJE – SOFIJA SORIĆ (bilj. 6.), 125. Štoviše, sasvim recentno su Emil Hilje i Sofija Sorić, zbog postojanja antičkih ostataka na lokalitetu, ali i jednoga ranokršćanskog sarkofaga iz 6. stoljeća koji je tek nedavno, u funkciji kamenice za ulje, otkriven u kući obitelji Blaslov (PAVUŠA VEŽIĆ, Zadar na pragu kršćanstva. Arhitektura ranoga kršćanstva u Zadru i na zadarskom području, Zadar, 2005. /2006./ [2007.], 176, bilj. 242.; NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE /bilj. 20./, 15, sl. 16.), pretpostavili da je crkva sv. Lovre »zapravo bila ranokršćanska građevina, koja je u doba predromanike dobila novi kameni namještaj, da bi u romaničko doba na njenu mjestu bila sagrađena manja crkva«. EMIL HILJE – SOFIJA SORIĆ (bilj. 6.), 123.
- 32 Usporedi NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 26., 2000.a), 209; ISTI (bilj. 26., 2000.b), 17–18.
- 33 Za razliku od Janka Beloševića koji je sv. Bartula smatrao izvornim titularom galovačke ranokršćanske crkve, Nikola Jakšić je držao da je navedeni svetac titular navedene crkve postao tek od vremena uspostave hrvatske kneževine. NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 26., 2000.a), 238, 250–252; ISTI (bilj. 26., 2000.b), 38, 45–47.
- 34 O rezultatima istraživanja tog lokaliteta u više je navrata pisao voditelj istraživanja Janko Belošević, a sintezu svojih znanstvenih spoznaja uz navođenje kompletne ranije relevantne literature vezane uz tu problematiku dao je u: JANKO BELOŠEVIĆ, Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvine u selu Galovcu kod Zadra, u: *Diadora*, 18–19 (1997.), 301–350. Navedeni članak je ustvari neznatno dopunjen i izmijenjen tekst koji je autor objavio i na talijanskom jeziku. JANKO BELOŠEVIĆ, Il complesso dell'architettura paleocristiana a Crkvina di Galovac nei pressi di

Zadar, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju, Split–Poreč, 25. 9. – 1. 10. 1994.)*, 87–89, dio III. (1998.), 69–104.

35

IVAN JOSIPOVIĆ (bilj. 26.), 14.

36

IVAN JOSIPOVIĆ (bilj. 26.), 13. Ipak, ovdje je potrebno naglasiti da je Janko Belošević smatrao da je šesterostrani ciborij iz Galovca po svojoj funkciji bio oltarna, a ne krstionička instalacija (JANKO BELOŠEVIĆ, Dva predromanička ciborija iz Crkvine u Galovcu kod Zadra, u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 32(19) /1993./, 177–215, 194–206; ISTI, Novopronađeni ulomci predromaničkih ciborija i oltara s Crkvine u Galovcu kod Zadra, u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 34(21) /1995./, 151–161, 151, 156–158, sl. 2.; ISTI /bilj. 34., 1997./, 324, 326–327, sl. 14.), ali se u posljednje vrijeme u literaturi iskristalizirao zaključak da se radi o baptisterijalnom ciboriju. Vidi PAVUŠA VEŽIĆ, I cibori a pianta esagonale risalenti all'alto medioevo in Istria e in Dalmazia, u: *Hortus artium medievaleum*, 3 (1997.), 101–116, 108–110, sl. 14–17; PAVUŠA VEŽIĆ – MILENKO LONČAR, *HOC TIGMEN* – Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije, Zadar, 2009., 57–59; IVAN JOSIPOVIĆ (bilj. 26.), 13–14.

37

Usporedi NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 26., 2000.a), 209, 213–217, 238, 253; ISTI (bilj. 26., 2000.b), 17–18, 21–24, 38, 48.

38

Usporedi NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 26., 2000.a), 213, 252; ISTI (bilj. 26., 2000.b), 21, 47.

39

Ime navedenoga zadarskog plemića Nikola Jakšić je zabunom pročitao kao Grgur (lat. *Gregorius*), a iz dijelova originalnih dokumenata na koje se poziva i koje donosi u popratnim bilješkama jasno je da je riječ o Jurju Vidovu Zaduliniu (... *ser Georgio condam Viti de Zadulinis...*; ... *Zorzi quondam Vito de Zadulinis nobili di Zara...*). Usporedi NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 26., 2000.a), 218–219, bilj. 28–32; ISTI (bilj. 26., 2000.b), 25–26, bilj. 32–36.

40

Vidi NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 26., 2000.a), 220, 237–238, 244–245; ISTI (bilj. 26., 2000.b), 26, 38, 42–43.

41

Vidi bilj. 9.

42

Iako je na temelju nešto kasnijih arhivskih podataka vidljivo da je kaljski posjed već početkom 15. stoljeća bio u vlasništvu zadarske plemićke porodice Cipriano, oporučna ostavština Jakova Grgurova Zadulina sugerira da su vlasnici tog posjeda prije Cipriana bili upravo Zadulini. Ako to i nije bilo tako, bliska povezanost Zadulina i Cipriana, koja se može nazrijeti iz više povijesnih izvora s kraja 14. stoljeća, možda svjedoči i o njihovim rodbinskim vezama, čime uostalom Emil Hilje i Sofija Sorić pokušavaju objasniti gore navedenu ostavštinu Jakova Grgurova Zadulina za gradnju crkve sv. Pelegrina. EMIL HILJE – SOFIJA SORIĆ (bilj. 6.), 125. Tako je, primjerice, Juraj Vidov Zadulin, prokurator časne sestre Marice, redovnice zadarskog benediktinskog samostana sv. Marije i kći Kreše Zadulina, 8. veljače 1393. godine od komisara Barta (Bartula?) de Cipriano u ime navedene primio 130 modija soli (*Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* / Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, 17, /ur./ Stjepan Gunjača, Jakov Stipišić, Zagreb, 1981., 491–493, 8. veljače 1393.), a iz jednog se dokumenta iz 1387. godine saznaje

da je Maričin prokurator bio Bartul Zoilov de Cipriano (n. dj., 101–103, 15. studenoga 1387.). Važno je istaknuti da bi Bartul Zoilov mogao biti otac Šimuna Bartulova de Cipriano, dakle istog onog koji je 15. ožujka 1408. godine ostavio znatna sredstva za posvetu crkve sv. Pelegrina. EMIL HILJE (bilj. 9.), 133–134, bilj. 44. Usporedi još: EMIL HILJE – SOFIJA SORIĆ (bilj. 6.), 125–126, bilj. 292.

43

Zlatna luka smještena je na obali prostranoga i plitkoga morskog zaljeva, a navedeno ime dali su joj pomorci zbog njezine sigurnosti. Vidi CARLO FEDERICO BIANCHI (bilj. 5., 1879.), 162 (hrvatsko izdanje: CARLO FEDERICO BIANCHI /bilj. 5., 2011./, 151–152); NIKOLA JAKŠIĆ, Tri umjetnička i epigrafska spomenika iz Sukošana, u: *Diadora*, 10 (1988.), 197–204, 197. Inače, u geomorfološkom pogledu Sukošan je prirodan i najpogodniji izlaz iz zadarskog zaleđa, tj. Ravnih kotara na more, pa su istim tim putem otprilike dva stoljeća kasnije, tj. za vrijeme turskih provala, u to mjesto dospjeli i još neki važni povijesno–umjetnički spomenici, a to su: kamena ploča iz druge polovice 14. stoljeća s natpisom opata Petra Zadrana koja potječe iz crkve sv. Ivana Krstitelja u Gorici (danas uzidana na Gornjim vratima sukoških zidina), zatim gotički ophodni križ (procesional) s kraja 14. stoljeća iz crkve sv. Martina na položaju Kaštelina iznad Sukošana (područje danas iščezlog sela Prljane), te, konačno, pozlaćeni bakreni procesional 14. stoljeća iz srednjovjekovnog sela Račice (područje današnjeg Debeljaka i dijela Galovca). Ipak, put najbližnji kaljskom pluteju prošao je ophodni križ s kraja 14. stoljeća koji se danas čuva u župnoj crkvi sv. Marije na Pašmanu, jer je on, u istim okolnostima kao i prethodno navedeni spomenici, iz crkve sv. Ivana Krstitelja u Gorici, najvjerojatnije opet preko Sukošana, dospio na obližnji otok Pašman. Usporedi NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 43.), 201–203; NIKOLA JAKŠIĆ – RADOSLAV TOMIĆ, Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Zlatarstvo, Zadar, 2004., 71–72, 134–138 (Nikola Jakšić, kat. br. 021, 048, 049); NIKOLA JAKŠIĆ, Ophodni križ 14. stoljeća na Pašmanu, u: *Raukarov zbornik – zbornik u čast Tomislava Raukara*, (ur.) Neven Budak, Zagreb, 2005., 587–596.

44

Hrvati i Karolinzi – Katalog (bilj. 18.), 203 (Nikola Jakšić, kat. br. IV. 28b); *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti*, katalog izložbe, (ur.) Biserka Rauter Plančić, Galerija Klovčević dvori, Zagreb, 2006., 78–80 (Nikola Jakšić, kat. br. 7); ANTE JURČEVIĆ (bilj. 26.), 73–74, 80, kat. br. 11–12, 32; IVAN JOSIPOVIĆ (bilj. 26.), 11–12, sl. 5.

45

Samo za usporedbu, napominjemo da je plutej iz pulske katedrale sa sličnom ukrasnom kompozicijom visok 72, a širok 122 centimetra, ali njemu zbog oštećenja s gornje strane u potpunosti nedostaje ukrasni vijenac. Vidi *Hrvati i Karolinzi – Katalog* (bilj. 18.), 65 (Ivan Matejčić, kat. br. I. 55a).

46

Naime, ploče oltarnog antependija izrazito su tanke, a kao zoran primjer koji to potvrđuje navodimo ploču oltarnog antependija iz crkve sv. Vitala u Divuljama kod Trogira koju je nedavno objavio i detaljno obradio Tonči Burić, uspoređujući je pritom, zbog jednake debljine (6 cm) i ikonografske kompozicije (*Korbboden*–motiv), ponajprije s pročelnom pločom, tj. s antependijem oltara iz crkve Santi Quattro Coronati u Rimu koja se datira u sredinu 9. stoljeća. TONČI BURIĆ, Ulomci predromaničke skulpture iz Žednoga na otoku Čiovu i crkva Sv. Vitala u Divuljama na predjelu Tarce, u: *Scripta Branimiro Gabričević dicata (Zbornik u čast Branimira Gabričevića)*, (ur.) Josip Dukić, Ante Milošević, Željko Rapanić, Trilj, 2010., 227–256, 231, 237–239, sl. 1., 5.

47

Le diocesi di Aquileia e Grado, (ur.) Amelio Tagliaferri, u: *Corpus della scultura altomedievale*, X, Spoleto, 1981., 216, kat. br. 331, T. XCVI.

48

PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 36.), 108–110, sl. 14–17; PAVUŠA VEŽIĆ – MILENKO LONČAR (bilj. 36.), 57–59; IVAN JOSIPOVIĆ (bilj. 26.), 13–14.

49

JANKO BELOŠEVIĆ (bilj. 36., 1993.), 194–206.

50

Le diocesi di Aquileia e Grado (bilj. 47.), 210, 216, kat. br. 315–321, 331; T. LXXXV–TXXXVII, XCVI.

51

PAVUŠA VEŽIĆ (bilj. 36.), 108–110; PAVUŠA VEŽIĆ – MILENKO LONČAR (bilj. 36.), 59.

52

Naime, pluteji s geometrijskom kompozicijom kakvu ima kaljska, tj. galovačka ploča dosad su smatrani ikonografskom posebnosti koja je karakteristična isključivo za pluteje koji potječu iz gradskih središta na obali ili s njima pripadajućih otoka, te se držalo da ih na prostoru hrvatske kneževine nije bilo. Vidi NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE (bilj. 20.), 109; ANTE PITEŠA (bilj. 16.), 85.

Summary

Ivan Josipović – Anastazija Magaš Mesić

A Pre-Romanesque Pluteus from Kali on the Island of Ugljan

During the reconstruction of the late medieval church of St Peregrine above Kali on the island of Ugljan in 2007 and 2008, an early medieval stone slab was found, formerly used as the altar table. Its decoration consists of two complex, interlaced motifs made of concentric, three-ribbon circles, diagonally intersected by smaller geometric motifs and filled with images of birds, a motif that is present in ten more plutei found in various localities in the Eastern Adriatic. Its visual and morphological features identify it beyond doubt as work of the *Master of the Koljane Pluteus*, a stonemason whose production had previously been found in only three localities within the territory of the early medieval Duchy of Croatia (Koljane, Biskupija-Crkvina, and Galovac) and never in any Dalmatian cities or Eastern Adriatic islands.

Owing to this reason, as well as the fact that it is an isolated finding discovered in a late medieval sacral building that reveals no signs of previous constructions, we suspect that the pluteus of Kali does not originate from this locality or from the island of Ugljan, but came to St Peregrine's church from another, nearby locality that in the 9th century was within the borders of the Duchy of Croatia, and which reveals other traces of activity of the *Master of the Koljane Pluteus*. Crkvine in Galovac near Zadar, where remnants of St Bartholomew's church have been discovered, which in the Middle Ages was located within the old Croatian village of Tršci, is the only locality that is relatively close to Kali and also meets all the above-mentioned requirements. Besides, according to the archival materials, at the time when St Peregrine's church

was being constructed (in the late 14th century), a nobleman from the Zadulin family of Zadar had a large estate in Tršci, while at approximately the same time another member of the family financed the construction of the church in Kali with a rather large sum appointed to that purpose in his last will. The authors have therefore concluded that it was at that time, through the noble family of Zadulin, that the stone pluteus was transferred from the village of Tršci in the hinterland of Zadar to Kali on the island of Ugljan, in order to be built into the altar of the newly constructed votive church of St Peregrine.

Since the stone slab in St Peregrine's church could not have originally, in St Bartholomew's church in Tršci, served as the pluteus of its pre-Romanesque altar railing because of its small dimensions, and since its size, thickness, and form, as well as some technical details and its iconography, also make it impossible that it was the ambon parapet or the altar antependium, it has been cautiously proposed that it may have been the parapet slab of the baptistery standing under the six-sided baptistery ciborium. The ciborium itself has been reconstructed on the basis of a large number of fragments that originally belonged to it, and have been found during several archaeological excavations carried out in the 20th century on the locality of Crkvine in Galovac. By identifying the slab of Kali as a relief made by the *Master of the Koljane Pluteus* while the church of St Bartholomew in Tršci was being equipped with pre-Romanesque liturgical furniture, the authors have enriched the known opus of that master with

yet another pluteus, of a decorative scheme that has not been previously observed either in his work or in any other relief found on the territory of the early medieval Croatian state. By establishing its Galovac origins, the authors have once more confirmed the well-known fact that, when reaching conclusions about the origin of individual pre-Romanesque

reliefs, one should proceed with great caution even when the locality of their discovery is known.

Keywords: Kali, island of Ugljan, St Peregrine's church, pre-Romanesque pluteus, *Master of the Koljane Pluteus*, Tršci (Galovac), noble family of Zadulin from Zadar